

Československí komunisti začali totálne ovládať spoločnosť tri roky po druhej svetovej vojne, po ktorej sa na jar 1945 stali vládnu stranou. Legitimitu svojho nároku na vládu či na monopolistické vedenie českej a slovenskej spoločnosti odvodzovali najmä zo svojej činnosti počas vojny. Vydávali sa za jedinú organizovanú, početnú a akcieschopnú silu, ktorá sa odhodlane postavila proti nacizmu či fašizmu na československých územiach po rozbití republiky v marci 1939. Stávali sa do role vedúcej sily celého odboja, zatiaľ čo ostatné odbojové skupiny prezentovali iba ako záchrancov svojich spoločenských a majetkových záujmov, o ktoré ich pripravili Nemci v Protektoráte, resp. Ľudáci na Slovensku.

Stránky tejto knihy sú venované dejinám komunistickej strany na Slovensku, ktorá sa krátko po vzniku Slovenského štátu organizačne odčlenila v máji 1939 od svojej „materskej“ Komunistickej strany Československa. Budeme sledovať jej vývoj a peripetie ilegálneho pôsobenia v podmienkach nedemokratického a na Nemecko naviazaného Ľudáckeho režimu až do obnovenia legality komunistickej strany v Slovenskom národnom povstaní roku 1944. Napriek tomu, že nejde o úplnú históriu slovenských komunistov počas vojny, verím, že i tak poskytnete čitateľovi dostatočnú odpoveď na otázku legitimacy či legendarizovania nárokov komunistov na ich vedúce postavenie v slovenskej povojnovej spoločnosti.

ISBN 978-80-557-0673-3

9 788055 706733 >

SLOVENSKÍ KOMUNISTI V ROKOCH 1939 - 1944

Marek Syrný

SLOVENSKÍ KOMUNISTI

V ROKOCH 1939 - 1944

Marek Syrný

ELIANUM

Múzeum Slovenského Národného Povstania

MUSEUM OF SLOVAK NATIONAL UPRISING

Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v Povstaní

MAREK SYRNÝ

**SLOVENSKÍ KOMUNISTI
V ROKOCH 1939 – 1944.**

**NÁČRT DEJÍN KOMUNISTICKEJ STRANY SLOVENSKA
V ODBOJI A V POVSTANÍ**

Múzeum
Slovenského
Národného
Povstania

MUSEUM OF SLOVAK NATIONAL UPRISING

2013

MAREK SYRNÝ

SLOVENSKÍ KOMUNISTI V ROKOCH 1939 – 1944.

**NÁČRT DEJÍN KOMUNISTICKEJ STRANY SLOVENSKA
V ODBOJI A V POVSTANÍ.**

Recenzenti:

Prof. PaedDr. Vojtech Korim, CSc.

Martin Mocko

Jazyková úprava:

Miroslav Kmet'

Grafická úprava:

Ivan Kocák

Tlač:

EQUILIBRIA, s.r.o., Košice

Vydáva:

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v spolupráci
s Múzeom Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici
Banská Bystrica 2013

© Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

© Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici

ISBN: 978-80-557-0673-3

OBSAH

Na úvod...	5
Slovenskí komunisti pred vznikom Komunistickej strany Slovenska	8
<i>Pred októbrom 1938</i>	8
<i>Komunisti na Slovensku v prvých mesiacoch ilegality</i>	10
<i>Vznik Slovenského štátu a komunistická ilegality</i>	16
Slovenskí komunisti v období prvého ústredného vedenia /jar 1939 – leto 1941/	19
<i>Osamostatnenie sa slovenských komunistov a ilegálna KSS v lete 1939</i>	19
<i>Pakt Ribbentrop-Molotov a reakcia ilegálnej KSS</i> <i>na začiatok druhej svetovej vojny</i>	22
<i>Československá verzus slovenská línia</i>	29
<i>Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti a zatýkanie komunistov v roku 1940</i>	33
<i>Ilegálna tlač</i>	35
<i>V druhej polovici roku 1940</i>	41
<i>Štrajk v Handlovej</i>	45
<i>Za sovietske Slovensko</i>	49
<i>Vývoj v regiónoch</i>	53
<i>Napadnutie Sovietskeho zväzu a prvé reakcie ilegálnej KSS</i>	59
<i>Rozbitie prvého ilegálneho vedenia KSS a vývoj v strane v lete 1941</i>	69
Komunistická rezistencia v období druhého ústredného vedenia (jeseň 1941 – jar 1942)	75
<i>Regionálne štruktúry</i>	77
<i>Propaganda</i>	79
<i>„Zprávy komunistickej tlačovej kancelárie“</i>	82
<i>Prvé pokusy o sabotáže pod taktovkou KSS</i>	85
<i>Snaha o vytvorenie Národného frontu a Ústredný národno-revolučný výbor</i>	88
Ilegálna KSS v období jej tretieho ústredného vedenia (jar – leto 1942)	97
<i>Idea ozbrojeného odporu – prvé pokusy s partizánskym hnutím</i> <i>a „skupina Janka Kráľa“</i>	97
<i>Osoha verzus Široký</i>	106
<i>Likvidácia tretieho vedenia ilegálnej KSS</i>	110
Komunistická ilegality v časoch jej štvrtého ústredného vedenia (jeseň 1942 – jar 1943)	112
<i>Štefan Handera a ústredné vedenie KSS</i>	116
<i>Nové pokusy o sabotáže a ozbrojený odpor</i>	118
<i>Likvidácia štvrtého ilegálneho vedenia KSS</i>	123
<i>Preniknutie ÚŠB k vedeniu maďarských komunistov</i> <i>a rozbitie východoslovenských štruktúr ilegálnej KSS</i>	125

Komunistická ilegality do polovice roku 1943 – stručné zhrnutie	128
Komunistická rezistencia pod vedením piateho ústredného vedenia ilegálnej KSS	132
<i>Zmena situácie v slovenskom odboji v roku 1943 – cesta k Vianočnej dohode</i>	<i>132</i>
<i>Ilegálna KSS v období príprav na povstanie</i>	<i>139</i>
<i>„Horúce“ leto 1944</i>	<i>143</i>
Komunistická strana Slovenska počas Slovenského národného povstania	
<i>Etablovanie sa KSS v Povstaní</i>	
– <i>slovenskí komunisti v štruktúrach povstaleckej SNR</i>	<i>145</i>
<i>Prvotné stranické aktivity KSS v Povstaní</i>	<i>149</i>
<i>Zjednocovací zjazd</i>	<i>155</i>
<i>Vzťahy medzi povstaleckou KSS a moskovskými vedením KSČ</i>	<i>159</i>
<i>Slovenská otázka</i>	<i>162</i>
<i>Partizánska otázka</i>	<i>164</i>
<i>Vzťah k politickému katolicizmu</i>	<i>185</i>
Záverčné zhrnutie...	187
Slovak Communists in the years 1939 – 1944. Sketch of the history of Communist Party of Slovakia in the resistance and in the Uprising	195
Slowakische Kommunisten in den Jahren 1939-1944. Konzept der Geschichte der Kommunistischen Partei der Slowakei im Widerstand und im Aufstand	203
Словацкие коммунисты в 1939-1944 гг. Обзор истории Коммунистической партии Словакии в сопротивлении и в Восстании	211
Menný register	324
Použité pramene a literatúra	330

NA ÚVOD...

V novembri 1989 začal v Československu pád komunistického režimu, ktorý ho od februára 1948 ovládal po viac ako štyri desaťročia. Československí komunisti sa dostali k moci tri roky po druhej svetovej vojne, po ktorej sa na jar 1945 stali vládnu stranou. Legitimitu svojho nároku na vládu či na monopolistické vedenie českej a slovenskej spoločnosti odvodzovali najmä zo svojej činnosti počas druhej svetovej vojny. Vydávali sa za jediné organizovanú, početnú a akcieschopnú silu, ktorá sa odhodlane postavila proti nacizmu či fašizmu na československých územiach po rozbití republiky v marci 1939. Stavali sa do role vedúcej sily celého odboja, zatiaľ čo ostatné odbojové skupiny prezentovali iba ako záchrancov svojich spoločenských a majetkových záujmov, o ktoré ich pripravili Nemci v Protektoráte, resp. Ľudáci na Slovensku.

Nasledujúce strany tejto knihy sú venované dejinám komunistickej strany na Slovensku, ktorá sa krátko po vzniku Slovenského štátu organizačne odčlenila v máji 1939 od svojej „materskej“ Komunistickej strany Československa. Budeme sledovať jej vývoj a peripetie ilegálneho pôsobenia v podmienkach nedemokratického a na Nemecko naviazaného Ľudáckeho režimu až do obnovenia legality komunistickej strany v Slovenskom národnom povstaní roku 1944. Napriek tomu, že ide o stručný náčrt dejín slovenských komunistov počas vojny (komplexnejší pohľad by vyžadoval omnoho väčší priestor), verím, že i tak poskytne čitateľovi dostatočnú odpoveď na otázku legitimacy či legendarizovania nárokov komunistov na ich vedúce postavenie v slovenskej povojnovej spoločnosti.

Pri písaní tejto knihy som sa opieral najmä o archívne dokumenty nachádzajúce sa v Múzeu Slovenského národného povstania, v Slovenskom národnom archíve, ale tiež v Štátnom archíve v Bratislave či Národnom archíve v Prahe. Z publikovaných dokumentov možno spomenúť predovšetkým *Dokumenty k dejinám Komunistickej strany Slovenska 1938-1944*, *Dejiny Slovenského národného povstania* (3. diel), *Komunistická strana Slovenska – Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948* či monumentálne *Slovenské národné povstanie – Dokumenty* zostavené Vilémom Prečanom. Z monografických prác či štúdií dotýkajúcich sa dejín komunistickej strany na Slovensku treba vyzdvihnúť najmä (najcitovanejšie) neprekonané diela Jozefa Jablonického, ale tiež kolektívne štúdie zamerané priamo na organizáciu komunistickej ilegality.¹ Napriek dobe svojho vzniku nemožno nevyzdvihnúť aj práce Anny Štvrteckej či Ota Krajňáka. Ale aj po novembri 1989 uzreli svetlo sveta bázové štú-

¹ PAŽUR, Štefan – KIŠ, Štefan – KORIM, Vojtech – KRCHO, Mikuláš: *Organizačná štruktúra ilegálnej KSS v rokoch 1938-1943, I. časť*. In: Zborník Múzea SNP č. 10 (1985); PAŽUR, Štefan – KIŠ, Štefan – KORIM, Vojtech – KRCHO, Mikuláš: *Organizačná štruktúra ilegálnej KSS v rokoch 1938-1943, II. časť*. In: Zborník Múzea SNP, r. 1986.

die k dejinám komunistickej ilegality.² A v neposlednom rade je potešiteľné, že je možné čerpať aj z mnohých kvalitných štúdií mladých historikov (Martin Mocko, Michal Macháček, Tomáš Černák, Jozef Jambrič, Marína Zavacká...), ktorí nielen sumarizujú či reinterpretojú už známe fakty a zdroje, ale nachádzajú aj nové prameňe a posúvajú doterajšie poznanie ďalej.

Tu predkladaná publikácia nemá - a nemala - ambíciu byť komplexným spracovaním, resp. plnokrvnou syntézou dejín komunistického hnutia na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny. To by vyžadovalo omnoho väčší priestor, než ako sa teraz ponúka. Myšlienka napísania práce o slovenských komunistoch v rokoch 1939-1944 vznikala postupne s tým, ako som v rámci českého a neskôr slovenského grantu o komunizme v československom priestore písal o niektorých aspektoch existencie ilegálnej Komunistickej strany Slovenska (KSS). Už napísané štúdie som upravil, doplnil a priradil som k nim spracovanie ďalších dimenzií pôsobenia slovenských komunistov v rezistencii či počas Slovenského národného povstania. Výsledná práca tak ponúka základný prehľad o organizácii, činnosti či perzekúciách komunistov v Slovenskom štáte (Slovenskej republike) vo vojnovom období. Všíma si najmä aktivity ústredných vedení ilegálnej KSS a tie problémy činnosti slovenských komunistov, ktoré som považoval za rozhodujúce či významné pre ich pôsobenie v období vojny (organizácia, propaganda, snahy o aktívny odpor...). Kvôli obmedzenému rozsahu práce a jej koncepčnému vymedzeniu ostalo v úzadí podrobnejšie zmapovanie činnosti a zosobnenia komunistickej ilegality v regiónoch. Nie však preto, že by som podceňoval ich význam v komunistickej rezistencii. Ide ale o desiatky až stovky ďalších funkcionárov s množstvom špecifických aktivít, ktoré vyžadujú skôr zmapovanie v inom type publikácie a najlepšie od širšieho tímu autorov zaoberajúcich sa tiež regionálnymi dejinami.

Každá vedecká práca je výsledkom činnosti nielen jej samotného pisateľa, ale jej vznik a vytvorenie ovplyvnilo tiež množstvo osôb, ktoré autora motivovali k jej napísaniu, pomáhali mu pri hľadaní materiálov, spracovaní príloh či usmerňovali a korigovali výsledný text. Tu musím v prvom rade spomenúť nestora historiografie slovenského odboja Jozefa Jablonického, ktorého vedecká práca i osobné postoje mi boli vždy nekonečným žriedlom inšpirácií a uvažovania aj o peripetiách komunistickej rezistencie. Veľká vďaka za drahocenné rady a vylepšenia pôvodného autorského textu patrí recenzentom publikácie Vojtechovi Korimovi a Martinovi Mockovi, ktorému vďačím tiež za bezprostredné sprostredkovanie mnohých dobových dokumentov. Za pomoc pri hľadaní a za poskytnutie relevantných archiválií ďakujem pracovníkom Slovenského národného archívu a Štátneho archívu v Bratislave, Národného archívu v Prahe a najmä archívu Múzea Slovenského národného povstania

2 KORIM, Vojtech: *Ilegálna Komunistická strana Slovenska do júna 1941*. In: SYRNÝ, Marek a kolektív: *Slovensko v roku 1941*. Banská Bystrica 2012; KORIM, Vojtech: *Mýty a realita domáceho komunistického odboja*. In: Zborník Múzea SNP 2005 – Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR. Banská Bystrica 2005; ŠUCHOVÁ, Xénia: *Kominterna, KSC, KSS a komunisti na Slovensku po Mnichove a na začiatku vojny*. In: ŠUCHOVÁ, Xénia: *Idea československého štátu na Slovensku*. Bratislava 2011; a ďalšie.

(ktorý som najviac „vyťažoval“), ako aj ďalším pracovníkom Múzea, ktorí sa podieľali na príprave textových a fotografických príloh.

Ešte predtým, ako sa začítate do knihy, nedá mi upozorniť (najmä) starších čitateľov, aby pristupovali k textu bez predošlých životných a priori pozitívnych či negatívnych postojov voči komunizmu. Tak ako nie je možné zabúdať na to, čo spôsobili komunistické represie a čo znamenal komunistický režim pre desaťtisíce proskribovaných Slovákov v našich novodobých dejinách (nevraviac o jeho negatívach v celosvetovej dimenzii), nie je možné ani ignorovať príčiny, kvôli ktorým mu iné desaťtisíce verili a verne slúžili. V moderných slovenských dejinách sme si užili viac nedemokratických až totalitných režimov, ako tých pluralitných. Ako nemožno v každom prívržencovi a funkcionárovi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany vidieť rovno radikálneho gardistu z vojnových rokov, tak nemožno každého komunistu stotožňovať s represiami režimu v 50. rokoch. Pokiaľ možno, vždy treba pri jednotlivých perzekúciách nájsť ich konkrétnych iniciátorov i realizátorov.

Ako sa o chvíľu presvedčíte, história komunistickej strany na Slovensku počas vojny nie je ani jednofarebne pozitívna či negatívna, plná samých víťazstiev či iba prehier. Aj v jej radoch sa našli ľudia odvážni, osobnosti skutočne humánne, ľudia s tragickým koncom, ale i osoby, ktoré svoje hnutie a ideály zradili, prospechári, absolútne netolerantní radikáli i smutné charaktery, ako aj „vítazi“, ktorí ovládali slovenskú, resp. československú spoločnosť desaťročia. A slovenské dejiny na nich určite nezabudnú... či už v dobrom, alebo v zlom...

SLOVENSKÍ KOMUNISTI PRED VZNIKOM KOMUNISTICKEJ STRANY SLOVENSKA

PRED OKTÓBROM 1938

Komunistické hnutie na Slovensku bola až do roku 1939 súčasťou jednotnej republikovej Komunistickej strany Československa (KSČ). Tá vznikla v roku 1921 odčlenením sa radikálnejšej časti od mohutnej sociálnodemokratickej strany.³ Komunistická strana na Slovensku sa z prirodzených príčin (málopočetnosť priemyselného robotníctva, konzervatívnosť prevažne agrárnej spoločnosti...) netešila na Slovensku takej podpore, ako v českých krajinách. Nemala tu ani dostatok skúsenejších straníckych kádrov. Preto bolo po celý čas prvej Československej republiky zvykom vysielat' sem skúsenejších súdruhov z Čiech a najmä Moravy, aby pomáhali budovať stranícke štruktúry a aktivizovali ich. Pôsobili tu napríklad neskorší dlhoročný líder československých komunistov Klement Gottwald alebo počas druhej svetovej vojny najvyššie postavení funkcionári strany ako Karol Šmidke či Ján Osoha. Vývoj slovenskej časti KSČ samozrejme kopíroval vývoj v celorepublikovej organizácii, ktorý bol zasa ovplyvnený tendenciami uskutočňovanými v moskovskej centrále Komunistickej internacionály (Kominterny). Od roku 1924, kedy sa uskutočnil V. kongres Kominterny, prebiehal aj v komunistickom hnutí v Československu zložitý a náročný zápas o ďalší charakter a smerovanie strany. Vyplýval z rozporov medzi časťou strany na čele s Bohumilom Šmeralom, ktorá plne neodhodila svoj sociálnodemokratický základ a časťou prevažne mladších radikálnejších komunistov, ktorá presadzovala striktnú boľševizáciu strany. Tá sa snažila o pretvorenie masovej komunistickej strany (ktorá nepresadzovala ideu triedneho boja a konflikt s „meštiackou demokraciou“ za každú cenu), na radšej menšiu, ale zato disciplinovanú a na všetko odhodlanú skupinu profesionálnych revolucionárov snažiacich sa o nastolenie diktatúry proletariátu. Tento vnútorný stranícky boj medzi tzv. šmeralizmom a moskovskou Kominternou naoktrojovaným leninizmom (boľševizmom) sa skončil definitívne v roku 1929. Vtedy sa na V. zjazde KSČ dostala do vedenia skupina okolo Klementa Gottwalda, ktorá presadila boľševizáciu strany. Zmeny po V. zjazde KSČ sa nedotýkali len programu strany, ale radikálne zmenili aj organizáciu života, členskej príslušnosti a disciplíny v strane. Z masovej strany na počiatku svojho vzniku zostalo po V. zjazde sotva 10 % členov. Zo strany odišiel dobrovoľne alebo násilu každý, kto sa vyhýbal aktívnej revolučnej práci, disciplíne, príkazom, každý, kto by ohrozoval jednotu, zakolísal v revolučnom presvedčení a oddanosti veci revolúcie.⁴

³ Bližšie pozri napr.: KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl první (1918-1929)*. Praha 2000, s. 143-147.

⁴ JAMBRICH, Jozef: *Inteligencia v komunistickej hierarchii na Slovensku v rokoch 1929-1948*. In: Vestník grantu: KSČ a radikálny socializmus v Československu 1918-1989, 9/2004, s. 25.

Bolo iba otázkou času, kedy sa takáto radikálna politická skupina dostane do rozporov s relatívne benevolentným demokratickým režimom medzivojnového Československa. Konflikty medzi zboľševizovanou komunistickou stranou a štátnou mocou boli charakteristické najmä v prvej polovici 30. rokov 20. storočia, kedy sa KSČ snažila vyvolať a organizovať sociálne nepokoje a netajila sa svojim antisystémovým postojom, t. j. snahou zvrhnúť demokratický režim a nahradiť ho diktatúrou proletariátu podľa vzoru Sovietskeho zväzu. Postoj československých komunistov ku štátu sa začal postupne meniť až potom, čo z obavy pred radikalizmom požiadaviek nacistického Nemecka uzavrelo Československo zmluvu o priateľstve so Sovietmi. Bojový postup nacizmu v Nemecku proti komunistickému hnutiu presvedčil aj Kominternu o nutnosti prehodnotiť svoju stratégiu dovtedajších atakov voči sociálnym demokratom či „meštiackej“ demokracii. Na svojom VII. zjazde v roku 1935 zmiernila svoj dovtedajší radikálny tón voči všetkým nekomunistickým skupinám (reprezentantom „kapitalizmu“).⁵ V rámci nového jednotného (ľudového) frontu začala medzi nimi diferencovať a hľadať spojencov proti vzráňajúcemu sa nacizmu či fašizmu. Aj v oblasti medzinárodnej politiky začala Kominternu postupne rozoznávať agresívne (Nemecko, Taliansko, Japonsko...) a neagresívne mocnosti (Veľká Británia, Francúzsko, USA...). Oficiálne sa tak akoby zavrhol dovtedajší strategický cieľ revolučného zvrhnutia kapitalizmu a nastolenia komunistickej diktatúry. Namiesto neho sa skôr prízvukovala ochrana demokracie a záchrana národnej a štátnej nezávislosti voči fašistickým agresorom. Táto zmena fasády komunistických cieľov bola však úspešná iba čiastočne. Nefašistické neľavicové, ba dokonca aj mnohé socialistické skupiny v jednotlivých štátoch príliš neverili v náhlu zmenu komunistického myslenia, ktoré sa im dovtedy verejne prezentovalo snahou „vykrútiť im krk“. Komunistická umiernená rétorika bola totiž v príkrom rozpore s reálnou politikou, ktorá sa realizovala v Sovietskom zväze v rokoch 1937-1938 (čistky a škandalizovanie vnútrostraníckej opozície), i s výsledkami kooperácie, ktorá sa dosiahla vytváraním „ľudového frontu“ vo Francúzsku či Španielsku.⁶

Do tohto rozporuplného hľadania cesty k protifašistickým spojencom zasiahla pre Československo osudová mníchovská arbitráž z konca septembra 1938. V mesiacoch pred Mníchovom razili československí komunisti heslo obrany republiky voči nacistickej agresii. Vo svojom radikalizme pri riešení mníchovského diktátu však ostali politicky osamotení. Vtedajšie vedenie KSČ si na jednej strane racionálne uvedomilo, že prílišná verejná komunistická aktivita po Mníchove by oslabenej republike ešte viac ublížila. Na druhej strane sa ale snažili propagandisticky využiť „kapitulantsvo“ vládnych strán a vehementne sa štylizovali do úlohy jediných od-

5 K vynikajúceму novému slovenskému spracovaniu základných téz boľševickej komunistickej ideológie a ich presadzovaniu prostredníctvom Kominterny pozri: BENKO, Juraj: *Boľševizmus medzi Východom a Západom (1900-1920)*. Bratislava 2012, s. 40-72 a 149-185.

6 Porovnaj: ŠUCHOVÁ, Xénia: *Kominternu, KSČ, KSS a komunisti na Slovensku po Mníchove a na začiatku vojny*. In: ŠUCHOVÁ, Xénia: *Idea československého štátu na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 258-260.

hodlaných bojovníkov za štát a proti nacistickej agresii. Na zasadnutí vedenia KSČ 30. septembra 1938 sa prijala stratégia ústupu na druhú líniu⁷ (t. j. ochrany zostávajúceho československého územia), ktorá sa čiastočne premietla aj do príprav na možné existenčné tlaky voči KSČ. Komunisti sa začali pripravovať aj na nutnosť pololegálneho pôsobenia v pomníchovských podmienkach. Na rozdiel od demokratických strán podobne existenčne ohrozených nastupujúcim autoritarizmom, komunisti mali výhodu ideologickej „predurčenosti“ (dejiny spejú ku komunizmu; komunisti sú vedúcou dejinnou silou spoločenského vývoja...) a najmä predošlé skúsenosti a overené spôsoby existencie za výraznejšieho štátneho tlaku až vlastnej pololegálnosti v rokoch 1933-1934.

KOMUNISTI NA SLOVENSKU V PRVÝCH MESIACHOCH ILEGALITY

Dňa 6. októbra 1938 sa v hotely Astória v Žiline zišlo rozšírené zasadnutie Krajsinského vedenia Komunistickej strany Československa (KSČ) na Slovensku. Prerokovalo uznesenia a výsledky zasadnutia celoštátneho vedenia KSČ, ktoré sa uskutočnilo o dva dni skôr v Prahe a bolo najmä reakciou komunistického vedenia na zmenenú spoločenskú situáciu po Mníchovskom diktáte.⁸ V rovnaký deň a v tom istom meste však pod tlakom nepriaznivého medzinárodného postavenia Československa súhlasili predstavitelia vládnych neľavicových politických strán na čele s agrárnikmi, že budú presadzovať autonómiu Slovenska tak, ako to požadovala Hlinkova slovenská ľudová strana. Ešte v ten istý deň pražská vláda novú slovenskú realitu akceptovala a už na druhý deň vyhlásila autonómnu vládu vedenú Jozefom Tisom a ovládanú ľudákmi. Predošlé hlboké ideologické a politickú praxou ešte viac upevnené averzie ľudákov voči komunistom dávali tušiť, že ich čaká ťažké obdobie. Ved' komunistická strana a jej aktivity predstavovali nebezpečen-

7 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Pomnichovská politika KSČ a její reflexe v Kominterně*. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal: *Bolševizmus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek IV. Praha 2005, s. 55.

8 Jednu z posledných širokých analýz spomienok a tvrdení o tomto žilinskom zasadnutí spracoval Vojtech Korim vo svojej štúdií *Ilegálna Komunistická strana Slovenska do júna 1941* (In: SYRNÝ, Marek a kolektív: *Slovensko v roku 1941*. Banská Bystrica 2012, s. 117-119). Konštatuje, že spomienky rôznych jej aktérov sú dosť rozdielne, aj keď sa viacerí dokážu zhodnúť na troch základných okruhoch, ktoré sa vtedy prediskutovali: reflexia pomníchovskej situácie, možnosti prechodu do ilegality a výber osôb, ktoré by stranu v prípade ilegality viedli. Vyslovil tiež pochybnosti o hĺbke príprav na prechod do ilegality, či už v podobe nejakých smerníc či direktív pre ukrytie straníckych dokumentov, financií či iného majetku, o ktoré by strana mohla štátnym zákrokom prísť. Možno s ním iba súhlasiť. V Žiline sa mohlo sice o prípadnom ilegálnom pôsobení komunistov na Slovensku vraviť, ale nikto nemohol predvídať taký prudký vývin udalostí. Takže ani prípadné uvažovanie nad ilegaliťou nemalo byť prečo príliš konkrétne. Taktiež k menovaniu ilegálneho vedenia prišlo nepochybne až po zákaze činnosti strany, t. j. až keď sa ilegálne pôsobenie stalo nutnosťou.

stvo už i pre demokratickú Československú republiku. Extrémizmus tejto strany, ale tiež v niektorých prípadoch odhalená spolupráca so sovietskou špionážou, prinútila kompetentné štátne úrady zriadiť už v roku 1933 v rámci politického spravodajstva aj špeciálny tím, ktorého členovia sa venovali osobitne komunistom.⁹ Princiipiálne ideologické rozpory medzi konzervatívnym katolicizmom a radikálne ľavicovou ideológiou, podporené snahou Ľudákov kopírovať protikomunistickú agendu nacistického Nemecka, našli po ovládnutí Slovenska HSLS svoju reálnu podobu v zastavení činnosti KSČ na Slovensku. Vedúci predstavitelia slovenských komunistov ešte ani nestihli zanalyzovať výsledky žilinského zasadnutia a uvedomiť si zásadnosť obratu na slovenskej politickej scéne – a už 9. októbra 1938 slovenské Ministerstvo vnútra vydalo dotyčné nariadenie. Krátko nato došlo i k zákazu činnosti na stranu napojených organizácií (Červené odbory, Federovaná telocvičná jednota, Zväz priateľov ZSSR, Zväz slovenskej mládeže, Spolok socialistických akademikov a pod.) a slovenskí komunisti ostali tiež bez povolenia distribúcie svojej tlače,¹⁰ vrátane tej dovážanej z Čiech či cudziny.¹¹ KSČ na Slovensku sa dostala zo dňa na deň mimo zákon, jej organizácia a činnosť sa stali nelegálne. Tieto akty novej štátnej moci na Slovensku určili priestor, možnosti a spôsoby aktivít slovenských komunistov na nasledujúcich 6 rokov. Predznamenávali tiež postoje štátnych orgánov proti komunistom v budúcnosti – ich najcharakteristickejším rysom sa stala perzekúcia. Už v prvých týždňoch po zákaze došlo aj na jeho praktickú realizáciu vo forme policajných prehliadok a zatvárania sekretariátov komunistickej strany, pričom boli zabavené všetky stranické dokumenty (pokiaľ sa ich ešte predtým nepodarilo skryť). Vo viacerých prípadoch aktívnejšie štátne orgány pristúpili aj k domovým prehliadkam miestnych komunistických funkcionárov a aktivistov, ktorým bol skonfiškovaný všetok komunistický propagačný materiál.¹²

Medzi prvé kroky po zákaze strany patrilo ustanovenie nového krajinského vedenia, zloženého z nových komunistických osobností, ktoré by nebudili až takú pozornosť štátnych orgánov, ako dovtedajší lídri slovenských komunistov. V polovici októbra sa preto na porade v pražskom byte Viliama Širokého zišlo niekoľko popredných komunistických činiteľov Slovenska. Prerokovali sa opatrenia potrebné k prechodu strany do ilegality. Ustanovilo sa tu prvé **ilegálne krajinské vedenie** strany v zložení Koloman Moško (určený za politického vedúceho), Karol Bacílek (poverený organizačnými záležitosťami) a Július Ďuriš (zodpovedný za ideologic-

9 SYRNÝ, Marek – MEDVECKÝ, Matej: *Represie slovenských komunistov v rokoch 1939-1943*. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. VI. Praha 2009, s. 89.

10 Archív Múzea SNP (A MSNP) v Banskej Bystrici, fond (f.) III, krabica (k.) 1. *Zastavenie činnosti komunistickej strany na Slovensku; Zákaz dovážania komunistických tlačov* (9. 10. 1938) a *Zákaz kolportáže a dopravy periodických časopisov a tlačov vydávaných komunistickou stranou* (13. 10. 1938).

11 Z Čiech a Moravy sa dovážalo na Slovensko Rudé právo, Slovenské zvesti, Svět sovětů, Magyar Nap, Rote Fahne a z Moskvy Új Hang. KORIM, Vojtech: *Ilegálna Komunistická strana Slovenska do júna 1941*. In: SYRNÝ, Marek kolektív: *Slovensko v roku 1941*. Banská Bystrica 2012, s. 119.

12 A MSNP Banská Bystrica, f. III, k. 1.

kú prácu).¹³ Vzhľadom k radikálnejšiemu postupu voči komunistom na Slovensku a preto, že šlo o verejne známych dovtedajších členov krajinského vedenia, rozhodlo sa tiež o premiestnení vedenia do Brna, aby bolo mimo dosahu slovenských orgánov. Styk nového slovenského vedenia s ústredím strany v Prahe mal zabezpečovať Július Ďuriš (ktorý sa často zdržiaval v Prahe) prostredníctvom Emanuela Klímu, člena prvého ilegálneho Ústredného výboru KSČ.¹⁴

Nové krajinské vedenie sa však – vzhľadom k všeobecnej situácii – k nijakej výraznejšej politickej činnosti nedostalo. O dovtedy u komunistov vždy výraznej propagandistickej práci v tomto období možno iba ťažko hovoriť. Absenciu dovtedajších legálnych možností komunistických tlačových orgánov a iných tlačovín mohli po novom nahradiť iba ilegálne letáky. V prvých mesiacoch ich však bolo minimálne a nemožno vraviť o nijakej centralizovanej činnosti, plánovitosti či prepracovanosti.

Čiastočne mohol v spoločnosti zarezonovať najmä leták vydaný slovenským komunistickým vedením pri príležitosti volieb do snemu Slovenskej krajiny,¹⁵ ktoré sa uskutočnili 18. decembra 1938 schválením (či nebudaj odmietnutím) jednotnej kandidátky zostavenej ľudáckym vedením. Úspešnosť tohto komunistického letáka vyzývajúceho k negatívnemu hlasovaniu (t. j. odmietnutie jednotnej kandidátky) je samozrejme diskutabilná. Určite však nemožno slovensky nadpriemerné percentá odmietnutia spoločnej kandidátky v niektorých okresoch pripisovať automaticky na vrub komunistickej propagande, ako bolo v povojnových rokoch zvykom.¹⁶

Na to, že nestačí zastaviť činnosti strany, aby eliminovali slovenských komunistov, upozornil slovenské štátne orgány aj leták *Slovenskému ľudu!*, ktorý vydalo ústredie ilegálnej komunistickej strany pod označením „Priatelja ľudu“. Ten neútočil iba proti ľudáckemu režimu, ale aj proti Hitlerovi a snahe Nemecka rozbiť Československo. Z autorstva letáku upodozrievali policajné orgány Júliusa Ďuriša a Karola Černockého, po ktorých potom neúspešne pátrali.¹⁷ Aj takéto letákové akcie – u komunistickej rezistencie veľmi obľúbené, relatívne účinné, ale aj pomerne ľahko odhaliteľné – prispeli nakoniec k tomu, že k predošlému úradnému zastaveniu

13 Július Ďuriš neskôr spomínal, že bol na túto funkciu navrhnutý až ako druhý, iba potom, čo ju najskôr odmietol významný komunistický redaktor Július Šefránek. V pražskom byte Širokého, pri zostavení ilegálneho krajinského vedenia, mali byť (okrem vyššie spomínaných) ešte prítomní Gábor Steiner, Štefan Major, František Zupka, Štefan Košík a Jozef Valo. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Ilegálna KSS, arch. j. 544. *Poznámky Júliusa Ďuriša k rukopisu Anny Štvrteckej.*

14 Národný archív (NA) Praha, f. 100/24, svazek (sv.) 110, archivní jednotka (a.j.) 1217. *Zápisnica z výsluchu Júliusa Ďuriša na ÚŠB v Bratislave, 21. 10. 1941.*

15 Letáky písal v Prahe Koloman Moško a Július Ďuriš. Na Slovensko ich odniesli Jozef Valo, Karol Šmidke, Štefan Košík, či Ferdinand Zupka. Iné boli prevezené do Hodonína k istému Mrázovi a odtiaľ prevzaté slovenskými komunistami. SNA Bratislava, f. Ilegálna KSS, arch. j. 544. *Poznámky Júliusa Ďuriša k rukopisu Anny Štvrteckej.*

16 Porovnaj napr.: KRAJNĀK, Oto: *Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938-1942.* Bratislava 1959, s. 50-51.

17 JABLONICKÝ, Jozef: *Samizdat o odboji 2.* Bratislava, 2006, s. 442.

činnosti KSČ na Slovensku sa 23. januára 1939 pridalo uznesenie slovenskej vlády o rozpustení KSČ na Slovensku.¹⁸ Komunisti tak stratili všetky svoje mandáty a pozície v obecných zastupiteľstvách.

Tieto prvé zásahy voči komunistom na Slovensku nenechávali ich krajiniské vedenie na pochybách, že pre stranu nadchádzajú ťažké časy, ktoré možno prekonať najmä efektívnou organizačnou prácou v konšpirácii. Napriek tomu, že slovenskí komunisti mohli čiastočne nadviazať na svoje teoretické prípravy na mimozákonné pôsobenie,¹⁹ resp. na reálne skúsenosti z čiastočnej ilegality rokov 1934-1935, vnútro- a zahraničnopolitické zmeny boli také rýchle a zásadné, že efektívne ilegálne štruktúry sa rodili iba veľmi pozvoľne, so značnou dávkou improvizácií, nedôsledností i vyčkávania.

Pôvodne vystupovalo Slovensko v rámci KSČ ako jej XX. stranický kraj, pričom bolo rozdelené na 10 oblastí: Banská Bystrica, Bratislava, Košice, Michalovce, Nitra, Nové Zámky, Poprad, Rožňava, Trenčín a Žilina. V období zákazu legálneho pôsobenia komunistickej strany na Slovensku (október 1938) však už existovalo iba 5 oblastí (bratislavská, novozámocká, banskobystrická, žilinská, košická) s celkovým počtom 595 miestnych organizácií a takmer 6 tisíc členov. V dôsledku hraničných zmien po prvej Viedenskej arbitráži a po vzniku Slovenského štátu, došlo v prvých mesiacoch roku 1939 tiež k zmene dovtedajšej regionálnej organizačnej štruktúry strany.²⁰ Slovensko bolo rozdelené na štyri stranické oblasti: na čele bra-

18 Okrem Komunistickej strany Československa v „Slovenskej krajine“ rozpustila slovenská vláda v spomínanom uznesení aj všetky ďalšie ľavicové a židovské strany na Slovensku. V rovnaký deň vzala slovenská vláda na vedomie aj zlúčenie Slovenskej národnej strany s HSES. Tak bola aj oficiálne dovŕšená monopolizácia slovenskej politickej scény ľuďmi, či už cestou zákazov ľavicových a židovských strán, resp. nátlakom voči ostatným politickým stranám, ktoré sa „dobrovoľne-nasilu“ vliali do HSES. A MSNP Banská Bystrica, f. III., k. 2. *Uznesenie slovenskej vlády z 23. januára 1939 o rozpustení československej sociálnodemokratickej strany robotníckej, komunistickej strany Československa, Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei, židovskej strany a zjednotenej socialisticko-sionistickej strany v Slovenskej krajine.*

19 Náčrt plánu praktických krokov na rozvinutie ilegálnej stránky činnosti KSČ z roku 1929 obsahoval takéto konkrétne úlohy:

1. Vytvoriť ilegálnu kostru celej stranickej organizácie.
2. Vyčleniť niektorých osvedčených funkcionárov z legálnej činnosti a poveriť ich organizovaním ilegálnej práce takým spôsobom, aby okolo seba zhromaždili aktív možných spolupracovníkov v ilegality.
3. Zariadiť všetko potrebné na vydávanie ilegálnej tlače a literatúry, vybudovať konšpiratívne pracujúci kolportážny aparát.
4. Zabezpečiť pružné a pred policajnými orgánmi utajené vnútrostranícke spojenie, osobitne medzi nižšími a vyššími stranickými orgánmi.
5. Ilegálna kostra strany musí byť pevnejšie zorganizovaná na nižších stupňoch (pevnejšia v kraji ako v ústredí, pevnejšia v okrese ako v kraji a najpevnejšia v závodnej bunke).

KORIM, Vojtech: *Základné kontexty ilegálnych odbojových aktivít.* In: MIČEV, Stanislav a kolektív: *V perimetri zameriavača.* Banská Bystrica 2012, s. 90.

20 KORIM, Vojtech: *Mýty a realita domáceho komunistického odboja.* In: *Zborník Múzea SNP 2005 – Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR.* Banská Bystrica 2005, s. 106.

tislavskej oblasti²¹ ilegálnej komunistickej strany bol Ján Osoha, žilinskej²² Ľudovít Benada, banskobystrickú²³ viedol Karol Černocký a prešovskú²⁴ Pavol Tonhauser.²⁵ Začiatkom roku 1940 sa zo žilinskej vyčlenila, resp. bola obnovená trenčianska oblasť.²⁶ Nižšími článkami riadenia boli okresné (a niekde aj obvodné) stranické vedenia. Vyrožilo sa nemalé úsilie, aby vo všetkých okresoch fungovali stranické štruktúry, lebo situácia v komunistických organizáciách bola v tomto období veľmi pochmúrna. Július Ďuriš ju opísal slovami: „*Pri prvej porade už referovali oblastní vedúci o veľkých ťažkostiach na Slovensku. Predovšetkým, že organizácie sa rozpadli, členstvo roztratilo, styky pretrhali, mnohí funkcionári odišli do zahraničia, mnohí, hlavne starší, už nechceli pracovať. Uvádzali, že majú ťažkosti s nadväzovaním stykov, s hľadaním bytov, s vyberaním členských príspevkov a so zachovaním starého členstva. Rovnako všetci vedúci oblastí uvádzali, že nie je možné počítat' na nejakú dlhšiu dobu s nejakou podstatnejšou činnosťou, keďže staré členstvo je znechutené, vyčkáva aký bude vývoj, ba čiastočne je prekvapené aj vývojom medzinárodných udalostí. Mali sme veľké ťažkosti aj s vyberaním členských príspevkov, čo hodne zdržovalo oblastných vedúcich, boli sme preto odkázaní na príspevok z Prahy. Taktó sme sa stretli asi dvakrát do 14. marca 1939. V tomto období neistoty sme na verejnosti nevystupovali, pretože sme sa sústredili iba na zaistenie členstva.*“²⁷

Širšie koncipovaným a veľmi dôležitým organizačným krokom bolo aj preformovanie a upevnenie dovtedajších stranických štruktúr. Šlo o prvé výraznejšie obdobie komunistickej ilegality, trvajúce približne do leta 1939.²⁸ V tomto čase sa pristupovalo k realizácii známych konšpiratívnych metód i k hľadaniu nových postupov. Existenčne ohrozeným komunistickým organizáciám mali zabezpečiť dostatočnú akcieschopnosť pri čo najväčšom možnom utajení a uchránení pred represívnymi policajnými zásahmi. Bolo potrebné zabezpečiť bezpečné styky medzi jednotlivými stranickými štruktúrami v horizontálnom a i vertikálnom zmysle, vybrať nových menej známych funkcionárov a obstarat' konšpiračné byty pre ukrývajúcich sa stra-

21 Tvorili ju okresy: Bratislava, Trnava, Hlohovec, Malacky, Modra, Skalica, Senica, Nitra, Topoľčany a Zlaté Moravce.

22 Patrilí sem okresy: Žilina, Púchov, Považská Bystrica, Bytča, Kysucké Nové Mesto, Čadca, Turčiansky Svätý Martin, Dolný Kubín, Námestovo, Trstená, Ružomberok, Liptovský Svätý Mikuláš, Prievidza, Ilava, Trenčín, Bánovce nad Bebravou, Nové Mesto nad Váhom, Myjava, Piešťany.

23 Okresy Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Kremnica, Zvolen, Nová Baňa, Krupina, Modrý Kameň, Lovinobaňa a Hnúšťa.

24 Spadali do nej okresy: Prešov, Kežmarok, Poprad, Dobšiná, Gelnica, Stará Ľubovňa, Levoča, Spišská Nová Ves, Bardejov, Giraltovec, Vyšný Svidník, Vranov nad Topľou, Prešov, Sečovce, Trebišov, Michalovce, Humenné, Sabinov, Revúca, Stropkov a Medzilaborce.

25 Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo (ŠtZ) Bratislava, spis č. 663/1942. *Obžaloba proti Viliamovi Širokému a spol.*, 6. 5. 1943.

26 Tvorili ju okresy stredného Považia a Hornej Nitry: Prievidza, Ilava, Trenčín, Bánovce nad Bebravou, Nové Mesto nad Váhom, Myjava, Piešťany.

27 NA Praha, f. 100/24, sv. 110, a. j. 1217. *Zápisnica z výsluchu Júliusa Ďuriša na ÚŠB v Bratislave*, 21. 10. 1941.

28 A MSNP Banská Bystrica, f. III, k. 2. *Správa Karola Bacíla o situácii na Slovensku a práci KSS*, 10. 4. 1941.

níkov. Taktiež sa muselo získať materiálne krytie propagačnej činnosti a bolo treba existenčne zabezpečiť popredných stranických funkcionárov, aby sa mohli plne venovať ilegálnej straníckej činnosti. Pristupovalo sa tiež k zisteniu a prekontrolovaniu stavu členstva, lebo viacerí komunisti sa nechceli v podmienkach ilegality aktivizovať a vystavovať nebezpečenstvu. Iným zasa učarila ľudácka rétorika a ich nastupujúca éra a úplne sa od komunistov dištancovali. Ďalší neboli pre konšpiráciu vôbec vhodní (napr. asociálne živly) a podobne. Členské príspevky sa museli začať vyberať bez akýchkoľvek písomných potvrdení, pričom sa predpokladalo, že k obohatovaniu na úkor strany nebude dochádzať, lebo v ťažkých podmienkach ilegality ostanú pracovať už iba odhodlaní komunisti. Finančný rozpočet bol prispôbený pomerom, platy pre funkcionárov sa platili z členských príspevkov²⁹ a v prvotnom období ilegality tiež z príspevkov ústredného vedenia z Prahy.³⁰ Kvôli znemožneniu ľahkého odhalenia stranických organizácií sa minimalizovala frekvencia spoločného stretávania sa, rovnako i početnosť osôb na stranických poradách a vystríhalo sa pred vedením akejkoľvek písomnej straníckej dokumentácie. Vedúci funkcionári začali používať krycie mená a dohovorené heslá. Príliš často neopúšťali svoju stranícku oblasť či okres, nemali sa ukazovať na verejných miestach a pod. Funkcionári jednotlivých oblastí a okresov sa mali vyhýbať vzájomným stretnutiam a styk medzi jednotlivými straníckymi štruktúrami mali zabezpečovať kuriéri. Z tohto dôvodu sa zdôrazňovala tiež potreba samostatnejšieho rozhodovania nižších štruktúr.³¹ Postupne sa medzi základné konšpiračné pravidlá presadil aj tzv. bunkový systém, t. j. organizačné rozdelenie do malých 3-5 členných skupiniek. Dodržiavanie týchto zásad malo ochrániť stranu pred prípadným dekonšpirovaním väčšieho počtu jej aktivistov. Prirodzene, tieto pravidlá sa často porušovali, či už kvôli osobnostným zvyklostiam vedúcich komunistických funkcionárov či kvôli objektívne vynúteným okolnostiam neľahkej situácie strany v ilegalite. Napríklad samotná vedúca osobnosť prvých troch ilegálnych ústredných vedení Ján Osoha si viedol písomnú stranícku agendu, lebo na takýto štýl práce bol jednoducho zvyknutý zo svojej predošlej straníckej praxe a chcel zachovať svedectvo o svojej činnosti a aktivitách strany pre povojnové obdobie. Nezriedka sa stávalo, že jednotlivé bunky mali i viac ako 7-9 členov. Taktiež technické aparáty neboli vždy dôsledne oddelené od jednotlivých stranických vedení a styk jednotlivých vedení a buniek neprebíhal vždy iba prostredníctvom na to určených osôb a často sa preto improvizovalo (ak nebol

29 Okresné a niektoré mestské organizácie spravidla disponovali aj straníckym pokladníkom, ktorý mal na starosti najmä vyberanie členských príspevkov, ktoré sa odovzdávali vedúcemu oblasti, resp. sa priamo z nich vyplácala finančná podpora miestnym funkcionárom (jej výška sa pohybovala medzi 100 až 1000 Ks). ŠA Bratislava, f. ŠtZ, spis č. 3103/1942. *Správa prokurátora Hlavnému štátnemu zastupiteľstvu vo veci Pavla Stahla a spol., 4. 3. 1943.*

30 Pri vyšetrowaní Pavla Stahla vyplávalo na povrch, že ÚV KSČ (už po vzniku Slovenského štátu) prispelo na chod strany na Slovensku sumou 20 000 Ks, ktorá sa pomocou Pavla Stahla previedla z Prahy na komunistom nakloneného lekárnik v Považskej Bystrici, ktorý ju odovzdal vedeniu KSS. Tamtiež, *Trestné oznámenie na Pavla Stahla, 7. 7. 1942.*

31 NA Praha, f. 100/24, sv. 110, a. j. 1217. *Zápisnica z výtčulu Júliusa Ďuriša na ÚŠB v Bratislave, 21. 10. 1941.*